

Bilderdijs gedichten zijn daarmee vergeleken eerder reflecties op zijn verlies; hij spreekt vaker over de gestorven kinderen in het meervoud. Ondanks Bilderdijs geschooldheid, zijn intensieve training, zijn ruime publicatiemogelijkheden en zijn grote roem was zij mogelijk wel de betere dichter, althans hier. En niet alleen naar onze smaak, maar ook naar achttiende-eeuwse smaak. Dat poëzie de uitstorting van gevoel moest zijn, behoorde tot de kern van Bilderdijs eigen poëtica, die zij soms beter in praktijk bracht dan hij.

Wilhelmina leerde zeker veel van haar echtgenoot, maar je kunt vraagtekens zetten bij de manier waarop hij haar onder zijn dichterlijke hoede nam. In de inleiding van een samen met zijn vrouw geschreven bundel schreef hij:

Wat mijne eegade tot dezen bondel heeft bijgedragen blijkt uit de tekening der stukken zelve. Men zal daar het zachte, aandoenlijke hart in herkennen, de vrouw kentekenende, alleen gevormd om het geluk van haren gemaal te zijn, en die op niets anders aanspraak maakt.²⁹

Met zo'n vriend heb je geen vijand meer nodig. Even verderop beschrijft Willem zichzelf als een grote sterke boom, terwijl zij wordt afgeschilderd als een lieflijk klein twijgje, voortspruitend uit zijn zijde, wederom 'Gans aanspraakloos'. In het vertoog van menig criticus en mededichter is de vrouw altijd het zwakkere vat, de mindere dichter.³⁰ Dit vertoog werkte als een langgerekte mannelijke zelffelicitering. Het impliceerde een cultureel gesanctioneerde projectie op vrouwen, die voortdurend de illusie van superieure *mannelijkheid* construeerde. Wilhelmina had dus niet alleen baat bij het contact met Willem, maar Willem ontleende omgekeerd zeer veel aan het bestaan van Wilhelmina. Zijn toch al opgeblazen ego werd door het schrijven van dit soort teksten nog verder opgepompt.

Feministische critici hebben in het verleden vooral oog gehad voor de wijze waarop het kritische vertoog vrouwelijkheid construeert, en het is zeker waar dat vrouwen zelf ook onderdeel werden van een sekse-ideologie die hen zwakker, kleiner, anders en in elk geval minder maakte. Maar sinds Virginia Woolfs *A Room of One's Own* (1929) zouden we moeten weten dat dit vertoog vooral ook een heel comfortabel mannelijk zelfbeeld construeert.³¹ Bilderdijk lijkt dat zijn leven lang hard nodig te hebben gehad.

'Om Hollands rampen tranen plengen'

Watersnoodpoëzie van
Katharina Wilhelmina Schweickhardt

LOTTE JENSEN

In de negentiende eeuw vormden rampen een geliefd onderwerp voor schrijvers. Na een overstroming, ontploffing of brand regende het gelegenheidsgedichten waarin schrijvers verslag deden van de schokkende gebeurtenissen. Sensationeel nieuws verkocht goed, dus commercieel gezien was het verstandig om op de actualiteit in te spelen.¹ Daarnaast speelden altruïstische motieven een rol: auteurs doneerden de opbrengsten vaak aan de slachtoffers. De liefdadigheidscultus bereikte in Nederland een hoogtepunt in het midden van de negentiende eeuw. Zo liet geen schrijver zich onbetuigd bij de watersnoodrampen van 1855 en 1861.²

Het is echter de vraag of rampen ook altijd een zegen voor de literatuur waren. Willem Bilderdijk vond van niet. Hij rekende snoeihard af met de jurist en dichter Robert Hendrik Arntzenius, die de dramatische gevolgen van de Leidse buskruitramp bezong in *Dichterlijk Tafereel der stad Leijden, in den avond en nacht van den 12^{den} van Louwmaand* (1807). De opbrengsten kwamen ten goede aan de getroffen en, maar dat stemde Bilderdijk, die zelf tot de gedupeerden behoorde, niet milder. Met satanisch genoegen hekelde hij de vele platitudes die hij bij Arntzenius aantrof: 'Kweek elders bloemen naar genoegen, / Maar hier op Leydens puinen — ? foei!'³ Bilderdijk wijdde in 1808 zelf ook twee gedichten aan de ramp, die op veel lof konden rekenen in de pers, namelijk 'Leydens ramp' en 'Leyden in verwoesting'. In 1824 publiceerde Bilderdijk nog een derde poëtische reactie op de buskruitramp. De neerlandicus Marinus van Hattum bezorgde in 2012 een fraaie editie van al deze werken, en wees op het tijdgebonden karakter van dit soort poëzie. Tijdgenoten reageerden weliswaar enthousiast, maar voor de huidige lezer is 'Leyden in verwoesting' een 'onverteerbaar brok', aldus Van Hattum.⁴ Hij heeft een punt, gelet op het ontelbare aantal exclamaties.

Bilderdijs persiflage op Arntzenius laat zien dat het ook onder de meest ellendige omstandigheden zaak was om het literaire niveau op peil te houden. Een ramp was geen excuus voor een slecht gedicht. Volgens de kritische pers was er één auteur die met kop en schouders boven de rest uitstak in het genre van de ramppoëzie, namelijk Bilderdijs tweede levensgezellin: Katharina Wilhelmina Schweickhardt. In 1809 publiceerde zij onder de naam Vrouwe Bilderdijs een bundel met twee gedichten over de Gelderse watersnoodramp van 1809, getiteld *De overstrooming*. Volgens een criticus van de *Vaderlandsche letteroefeningen* wemelde het van de ‘halfgebakken Poëten, die de schoonste stof zoo ellendig verknoeien’, maar Vrouwe Bilderdijs wist precies de juiste toon te treffen. De recensent was diep onder de indruk van haar ‘echte treurtoon’. Hij vervolgde: ‘Hare schilderijen zijn getrouw aan de Natuur, eenvoudig, treffend en roerend. Zij vermoeit niet, zij verwacht niet, zij overdrijft niet’. Ze wist de lezers tot tranen toe te roeren, aldus de criticus.⁵

Reden te meer om beide overstroomingsgedichten nader te bekijken: waarom werden ze als een hoogtepunt van de rampenliteratuur beschouwd? Een nauwkeurige lezing maakt duidelijk dat Katharina Wilhelmina geen waarheidsgetrouwe weergave van de gebeurtenissen nastreefde, maar dat de literaire en emotionele verwerking voorop stond. Ze goot de gebeurtenissen in een literaire mal door aan te sluiten bij het populaire genre van de romance en speelde in op het gemoed van de lezer door allerlei dichterlijke technieken te gebruiken. De literaire vorm versterkte de morele en religieuze les die ze aan de rampzalige gebeurtenissen verbond: niets ging boven het geluk van twee echtelieden, maar men moest zich realiseren dat aards geluk vergankelijk was. Ze sloot haar ogen echter niet voor de politieke actualiteit: ze gebruikte de watersnoodramp ook om haar steun aan koning Lodewijk Napoleon te betuigen.

De overstrooming (1809)

Eind januari 1809 werd Gelderland getroffen door een van de zwaarste watersnoodrampen uit zijn geschiedenis. Bij de rivieroverstromingen vielen 275 doden, duizenden stuks vee verdrongen en de materiële schade was enorm.⁶ Evenals bij de Leidse buskruitramp van twee jaar eerder kwam er onmiddellijk grootschalige hulpverlening op gang. En net als bij die eerdere catastrofe, spoedde Lodewijk Napoleon, die sinds 1806 vorst van het Koninkrijk Holland was, zich naar het rampgebied om zijn steun aan de slachtoffers te betuigen. Zijn bezoeken werden breed uitgemeten in de pers en zorgvuldig gedocumenteerd door de waterstaatsbeambte Hendrik Ewijk, die eind 1809 een geschiedkundig verslag en financieel overzicht van alle donaties publiceerde.⁷

◀ Het instorten van huizen en het omkomen van mensen en beesten door de watervloed van januari 1809 te Erichem (Gelderland).

Er verscheen ook een grote hoeveelheid gelegenheidsgedichten, veelal geschreven met een liefdadigheidsoogmerk. Onder de vele auteurs die hun medeleven betuigden, bevond zich ook Katharina Wilhelmina. In mei 1809, dus enkele maanden na de ramp, publiceerde ze bij de Amsterdamse uitgever Johannes Immerzeel een bundel van 77 pagina's, getiteld *De overstrooming*.⁸ De uitgave bestond uit een motto, een opdrachtgedicht aan haar echtgenoot en twee gedichten over de ramp. Het voorwerk (het motto en het opdrachtgedicht) onderstreepte een belangrijk motief in dit werk: de liefde binnen het huwelijk.

Het motto was een Latijns gedicht van de zestiende-eeuwse Italiaanse humanist J.C. Scaliger, dat vergezeld ging van een Nederlandse vertaling van Willem Bilderdijs. In het achtregelige vers bewondert de Romeinse politicus en schrijver Boëthius het werk van zijn echtgenote. Verheugd roept hij uit hoezeer hij zijn ziel in haar geschriften herkent, waarop de auteur constateert: ‘Eén ziel is 't, één gevoel, dat beider borst doorwoelt.’⁹ Het is een citaat dat de relatie tussen Willem en Wilhelmina Katharina treffend typeert. Hoewel er voor zover bekend nooit sprake van een officieel huwelijk is geweest, zouden ze in talloze publicaties getuigen van hun grote liefde voor elkaar; hun werk ademde dezelfde geest. Ze deelden niet alleen vreugdevolle, maar ook verdrietige momenten samen: zeven van hun acht kinderen stierven. Ook hun gevoelens daarover legden ze vast in poëzie, zowel afzonderlijk als samen.¹⁰ En steeds opnieuw beklemtoonden ze hoeveel ze van elkaar hielden. Bilderdijs omschreef haar als een ‘edel Cedertwijgen’ dat aan het hout van zijn stam was gegroeid.¹¹ Daarmee beklemtoonde hij hun onderlinge verhouding: hij was de boom waaruit alles voortspoot ofwel het grote genie, zij speelde als zijtakje een veel bescheidener rol.

▲ Medaillonportret van Katharina Wilhelmina Schweickhardt (1776-1830), mogelijk geschilderd door haar vader H.W. Schweickhardt, circa 1797.

Na het motto volgt een opdrachtgedicht van Katharina Wilhelmina gericht aan haar echtgenote, getiteld 'Aan mijn gemaal'. Opnieuw staat de verbondenheid van twee echtelieden centraal. Katharina Wilhelmina wil niets liever dan aan de borst van haar echtgenoot 'om Hollands rampen, tranen plengen'. De tranen vloeien inderdaad rijkelijk: de dichteres voelt de 'weldaad van het weenen' en drinkt de smart 'met volle teugen'.¹² Ze legt de nadruk op het verdriet dat vele gezinnen getroffen heeft. Zo treurt de dichteres om het lot van alle vrouwen die aan de borst van hun man gestorven zijn. Ze wijst ook op het immense verdriet dat echtelieden ervaren wanneer ze hun kinderen verliezen: 'Daar is een smart, die niets vertroost!/ Ach! 't schreien om ons dierbaar kroost'.¹³ Het verdriet van de moeders die zonder hun kroost verder moeten leven – ze sprak uit eigen ervaring – was peilloos.

Opmerkelijk genoeg spreekt Katharina Wilhelmina niet over Gelderse maar Hollandse rampen. Het gedicht richt zich dan ook niet specifiek op deze Gelderse ramp, maar op de ramspoed die het vaderland als geheel treft. In het diepst van de aanhoudende ellende is er echter één persoon op wie het volk kan bouwen, namelijk Lodewijk Napoleon. De dichteres beschouwt hem als een reddende engel, die door God gezonden is. Zijn borst gloeit van medeleven en hij is bereid zijn leven 'voor zijn kindren' (lees: de Nederlandse bevolking) te wagen. Met deze steunbetuiging schaarde ze zich in een koor van dichters die Lodewijk Napoleon loofden voor zijn inzet voor het volk. Daartoe behoorde ook Willem Bilderdijk, die de vorst na de buskruitramp de hemel in had geprezen.¹⁴ Dat hij in dienst was van de koning als taaldocent en veel in zijn entourage vertoefde, maakte de band alleen maar sterker.¹⁵

Kortom: God toonde mededogen met het Nederlandse volk door een zo goede vorst te sturen. Het gedicht sloot af met de bekrachtiging van de liefde voor haar man, haar inspiratiebron bij het dichten. De dichteres benadrukte zo opnieuw het belang van echtelijk geluk.

▶ Lodewijk Napoleon op de Dalemse dijk, 1809.

Romantisering

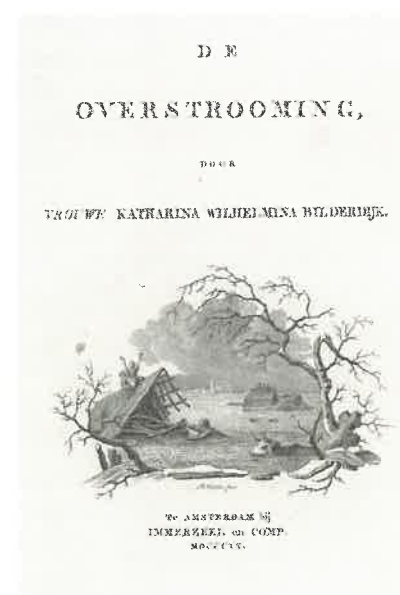
Ook in het hoofdwerk vormde het huwelijk (in bredere zin: het huiselijke geluk) een belangrijk motief. Katharina Wilhelmina benadrukte de rampzalige gevolgen van de watersnoodramp voor gezinnen: echtelieden werden van elkaar gescheiden en moeders moesten machteloos toezien hoe hun dierbaar kroost verdronk. Keer op keer benoemde ze het verdriet dat daarmee gepaard ging. Deze tranenvloed deed weliswaar authentiek aan – ze sprak immers als ervaringsdeskundige – maar had ook een sterk literair karakter: ze maakte gebruik van allerlei dichterlijke technieken om de emotionele lading extra kracht bij te zetten, zoals uitroepen, woordherhaling, parallelle, en aansprekingen.¹⁶

Het literaire karakter blijkt ook uit de 'romantisering' van de stof: ze sloot aan bij het destijds populaire genre van de romance. De romance kende vele verschijningsvormen, maar globaal ging het om amoreuze verhalen in een schilderachtige setting. Vaak speelden deze zich af in de Middeleeuwen, maar er bestonden ook eigentijdse romances. De hoofdpersonen waren meestal pastorale figuren met literair klinkende namen als Aspasia, Colma of Ewald. Tal van Nederlandse dichters waagden zich aan dit genre, dat uit Duitsland en Engeland was komen overwaaien.¹⁷

In het eerste gedicht, 'De overstroming', voert Katharina Wilhelmina een fictief koppel op, Amint en Elize. Zij bevinden zich op het hoogtepunt van hun echtelijke geluk nu hun liefde is bezegeld met een zoontje. Het knaapje kruipt rond, terwijl Amint zijn echtgenote in de armen drukt. Elize heeft echter een onbestemd voorgevoel en vreest dat hun geluk slechts tijdelijk is. Vervolgens speelt het knaapje met een luchtbel die uiteen spat:

Onnoozle! vlei u niet: zoo 't lot u gunst mocht toonen,
't Is de ijdele waterbel, die in uw oogen blonk.
Het spelend knaapjen ziet de bel in 't luchtruim hangen,
En breidt zijn armtjens uit naar 't geen zoo schitterend schijnt,
Hy waant, het blinkend goud in 't handtjen op te vangen,
En naauw heeft hy 't gevat of de ijdele damp verdwijnt!
Amint, zoo is die droom, die zoo veel heils doet hopen!¹⁸

Het is een bekend emblematisch tafereel: bellenblazende kinderen (hier: een bellenvanger) die de vergankelijkheid van het aardse geluk symboliseren.¹⁹

▲ Titelpagina van Katharina Wilhelmina Bilderdijk-Schweickhardt, *De overstroming* (1809).

Inderdaad blijkt de huiselijke idylle broos te zijn: het gezin wordt door een vreselijke overstroming getroffen. Met een schrikbarende kracht toont de Rijn – een van de weinige geografische aanduidingen in de tekst – haar woeste golven; het water zaait dood en vernieling. Het gezin wordt ingesloten door het water en moet uitwijken naar het dak, waar hun doodsangst een hoogtepunt bereikt. Hoe het afloopt, meldt de dichteres niet, maar ze grijpt het tafereel aan om vervolgens de algemene smart van moeders in nood te bezingen.

Aan het slot van het gedicht volgt opnieuw een romantische vertelling, ditmaal met Aristus en zijn (naamloze) echtgenote in de hoofdrol. Radeloos zoekt Aristus zijn vrouw en kinderen in de storm, maar het is vergeefs:

Met sprakeloozen blik en reeds verstijfde lippen
Omklemt Aristus arm zijn duurgeliefde Gâ;
Dus laten zy vereend hunn' laatsten steun ontglippen,
En storten in den vloed hun dierbre telgen na.²⁰

Opnieuw maakt Katharina Wilhelmina via een huiselijk, herderlijk tafereel invoelbaar hoe groot het leed van de slachtoffers van een waternoodramp is, zonder daarbij naar de specifieke situatie in Gelderland te verwijzen.

In het tweede gedicht van de uitgave, 'De overstroming, romance', vinden we evenmin concrete verwijzingen naar de Gelderse watersnoodramp, behalve dat het verhaal zich afspeelt aan de Waal.²¹ Hoofdpersonen zijn de herder Myrtillus, zijn geliefde Dafne en haar vader ('de Grijzaard'). In de eerste van twee zangen vraagt Myrtillus om Dafnes hand. Hij bejubelt in alle toonaarden het 'heil des echtstands' en prijst zich de gelukkigste man ter wereld, wanneer hij toestemming krijgt om te trouwen. Dafne vraagt slechts om één gunst, namelijk dat ze in hetzelfde graf zullen worden bijgezet na hun dood. Myrtillus is de beroerdste niet: 'Ja Dafne, wen de dood ons scheidt,/ Zal ons één graf vereenen!'.²²

In de tweede zang slaat het noodlot toe. Het jonge echtpaar gaat op reis ondanks het onheilspellende weer. Ze komen in levensgevaar, maar ze putten troost uit de gedachte dat ze ook na de dood niet gescheiden zullen zijn. Beiden sterven in het klotsende water. Het gedicht bereikt een dramatisch hoogtepunt wanneer de Grijzaard de lijken van beide echtelieden voor zijn huis ziet langsdrijven:

Hy ziet; herkent Myrtillus lijk;
En Dafnes lijk met eenen;
En voelt zich, daar hy nederstort,
Het siddrend hart verstenen.²³

Op dat moment blaast ook de Grijzaard zijn laatste adem uit. Een groep herders en maagden beweent het lot van de gestorvenen, waarna de alwetende verteller de wens uitspreekt dat zij in één graf worden bijgezet en dat er bij dit 'geheiligd graf' geweend zal worden:

Het windtjen schuifel' hier door 't groen,
En buig' de grasscheutsprietten
Jaag zachten huivring door het bloed;
En doe de traanen vlieten!²⁴

In dit verstilde, pastorale universum vloeiden de tranen rijkelijk. De realiteit van de Gelderse watersnoodramp was ver te zoeken, maar de esthetisering van de ramp en het opwekken van emoties bij de lezers stond voorop.

Politieke steun

Toch drong de werkelijkheid op allerlei plaatsen in de bundel door, zij het dat Katharina Wilhelmina niet zozeer een Gelders maar een algemeen-vaderlands perspectief hanteerde. Zo verwees ze, als gezegd, in het opdrachtgedicht naar de goede vorst Lodewijk Napoleon die zich als een vader om zijn kinderen bekommerde. In het eerste gedicht wemelde het eveneens van de verwijzingen naar de politieke actualiteit, die gedomineerd werd door de napoleontische oorlogen. Zo gebruikte de dichteres opvallend vaak oorlogsmetaforiek. De verwoestende kracht van de golven, zo schreef ze, overtrof die van oorlogsgeweld:

Geen moordend oorlogsvuur uit duizend koopren monden
Op weêrloos volk gebrakt, dat zoo verrassend treft!
De zee heeft in een wenk reeds duizenden verslonden!
Eén golf verspreidt de dood waarheen zy zich verheft.²⁵

Ze contrasteerde het beeld van de 'ontmenschte' rover, die meedogenloos zijn dolk in het hart van een vreemde drukte, met dat van de dappere held, die zijn leven waagde om zijn echtgenote en kinderen uit de woeste golven te redden.²⁶ De oorlog, zo benadrukte de schrijfster, bracht het slechtste

▲
Portret van Katharina Wilhelmina Schweickhardt, door Bilderdijk getekend als geschenk voor haar twintigste verjaardag op 3 juli 1796.

in de mens naar boven, terwijl een ramp tot heroïsch gedrag kon leiden.

Dat heroïsche gedrag was bij uitstek zichtbaar in Lodewijk Napoleon, de man die het leed van de natie op zijn schouders torste. Zijn inzet voor het Nederlands volk overtrof alles:

Zoo zijt ge, ô LODEWIJK, door de Almacht uitverkoren,
In 't onherstelbaarst wee, tot redding, hulp, en troost!
Ach! 't dankbaar Nederland zal nog uw' naam doen hooren,
Met zeegnend vreugdgejuich van 's Nazaats laatste kroost.²⁷

Omstandig blies de dichteres de loftrompet over de koning die met gevaar voor eigen leven naar de getroffen en in Gorinchem was gesneld en de nood aldaar gelenigd had. Ze liet er geen twijfel over bestaan dat deze vorst een baken van hoop in bange tijden was. Hij ging voor in het tonen van een eigenschap die ze als typisch Nederlands omschreef, namelijk het tonen van liefdadigheid:

't Weldadig Nederland zal uwe tranen drogen –
't Verzaakt zijn inborst nooit, noch oud Batavisch hart.
Beklagenswaarden! kooft! hier vindt de nood erbarmen.
't Geteisterd Vaderland biedt wat haar overschiet
Het Hollandsch hart is week voor 't klaaggeschrei der armen.²⁸

Als iemand de toekomst van Holland veilig kon stellen dan was het wel Lodewijk Napoleon, zo besloot ze haar gedicht:

Ik zie beleid en schat door LODEWIJK verbinden,
Ter veiligheid van u en 't wordend Nageslacht.
GODS stem beveelt in Hem aan stroomgeweld en winden,
En 't is van LODEWIJK, dat HOLLAND redding wacht.²⁹

Katharina Wilhelmina stond, zoals al eerder werd opgemerkt, in haar bejubeling van de Franse vorst bepaald niet alleen. Samen met haar man behoorde ze tot diens vurigste bewonderaars. In de nasleep van de watersnoodramp van 1809 bracht de ene na de andere dichter hulde aan de koning, die zich zo inspande voor het welzijn van zijn onderdanen. Slechts een enkeling durfde het beleid van de koning te bekritisieren, en dan vaak ook nog op een verholen manier.³⁰ Daar behoorde Katharina Wilhelmina echter niet bij: moeiteloos schakelde ze heen en weer tussen de herderlijke, huiselijke taferelen en de lofbetuïngen aan de koning.

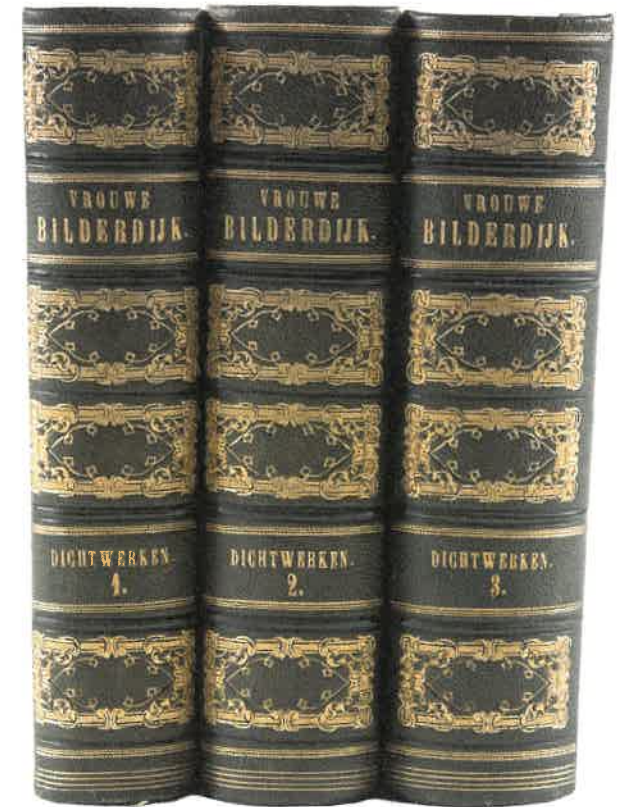
◀ Schetsjes van Katharina Wilhelmina Schweickhardt, door Bilderdijk, omtreëks 1800.

Besluit

Katharina Wilhelmina Schweickhardt trad nooit uit de schaduw van haar man. Ze publiceerde nadrukkelijk onder haar mans naam (Vrouwe Bilderdijk) en schikte zich in een positie waarin hij werd voorgesteld als de grote dichter en zij als het twijgje aan zijn stam.³¹ De laatste jaren heeft haar werk echter steeds meer zelfstandige aandacht gekregen. Ook wordt onderkend dat het in haar eigen tijd goed in de smaak viel vanwege de 'zachte toon'.³²

Dat geldt onder meer voor haar watersnoodgedichten, die als een hoogtepunt binnen het genre van de rampenpoëzie werden beschouwd. Die waardering had alles te maken met de literaire kwaliteit ervan: de dichteres esthetiseerde de gebeurtenissen door aan te sluiten bij een van de populairste genres aan het begin van de negentiende eeuw: de roman- ce. De recensent van de *Vaderlandsche letteroefeningen* was bovendien onder de indruk van de tedere en roerende wijze waarop 'het heil van den echt' werd bezongen.³³

Dat haar teksten ook een politieke lading hadden, bleef onbenoemd. In haar bejubeling van rampenkoning Lodewijk Napoleon was Wilhelmina echter allesbehalve uniek. Haar uniciteit school in haar geromantiseerde weergave van de watersnoodramp. De emblematische taferelen en pastorale scènes benadrukten niet alleen het belang van het huiselijke geluk, maar herinnerden het publiek ook aan de vergankelijkheid van het aardse bestaan. Maar wie op God vertrouwde, zag daarin een troostrijke les: 'Gods Almacht zij uw hoeder!'³⁴

▷
De dichtwerken van
Vrouwe K.W. Bilderdijk in
drie delen (1859-1860).

- 19 Lia van Gemert "Onwederstanelyken drang". Het vrouwelijk schrijverschap in achttiende-eeuws Nederland', in: *De Achttiende Eeuw* 27 (1995), 256-279.
- 20 Goede analyses van beperkingen opgelegd aan schrijvende vrouwen in de achttiende eeuw bieden Van Gemert, "Onwederstanelyken drang"; Schenkeveld van der Dussen (red.), *Met en zonder lauwerkrans*.
- 21 Leemans & Gert-Jan Johannes, *Worm en donder*, 56-62.
- 22 Maaïke Meijer, 'Vrome en geleerde hartsvriendinnen in de achttiende eeuw in Nederland', in: Mattias Duyves, Gert Hekma, Paula Koelemij (red.) *Onder mannen onder vrouwen. Studies van homosociale emancipatie*. Amsterdam 1984, 167-181; Myriam Everard, *Ziel en zinnen. Over liefde en lust tussen vrouwen in de tweede helft van de achttiende eeuw*. Groningen 1994.
- 23 De Lannoy, *Dichtkundige werken*, 47.
- 24 De Lannoy, *Dichtkundige werken*, 215.
- 25 Marleen de Vries geeft een beeld van de 45 vrouwen (tegen 1700 mannen) die actief waren in dichtgenootschappen tussen 1772 en 1800. Zij betoogt dat vrouwen relatief meer kans hadden in dichtgenootschappen dan in wetenschappelijke genootschappen, omdat de communicatie onder letterkundigen niet alleen in bijeenkomsten, maar ook schriftelijk en op afstand plaatsvond. Marleen de Vries, 'Dichten is zilver, zwijgen is goud. Vrouwen in letterkundige genootschappen 1772-1800', in: *De Achttiende Eeuw* 31 (1999), 187-213.
- 26 Zie Leemans & Gert-Jan Johannes, *Worm en donder*, 216-248.
- 27 *Mijn tranen stromen nog*, 95.
- 28 Geciteerd naar *Mijn tranen stromen nog*, 62.
- 29 Schenkeveld van der Dussen (red.), *Met en zonder lauwerkrans*, 777.
- 30 Vergelijk Toos Streng, *Geschapen om te scheppen. Opvattingen over vrouwen en schrijverschap in Nederland 1815-1860*. Amsterdam 1997.
- 31 Zie voor een verdergaande analyse van dit zelffelicitierende literair-kritische vertoog Maaïke Meijer, 'Hélène Swarth en de constructie van mannelijkheid in de literatuurbeschuwing', in: Rosemarie Buikema & Iris van der Tuin (red), *Gender in Media, Kunst en Cultuur*. Bussum 2007, 230-245.

'Om Hollands rampen tranen plengen'

- 1 Paul Hockings, 'Disasters Drawn. *The Illustrated London News* in the Mid-19th Century', in: *Visual Anthropology* 28 (2015), 21-50.
- 2 Zie Lotte Jensen, *Wij tegen het water*. Nijmegen 2018, 37-43.
- 3 Willem Bilderdijk, *Het Dichterlijk Tafereel der stad Leyden in den avond en nacht van den 12n van Louwmaand 1807, door Mr. R.H. Arntzenius aan een' oud Liefhebber der Dichtkunst voorgelezen*. Ed. Marinus van Hattum. Amstelveen 2012, 69.
- 4 Zie Van Hattum in Bilderdijk, *Het Dichterlijk Tafereel*, 47.
- 5 Anoniem, 'De Overstroming. Door Vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk', in: *Vaderlandsche letteroefeningen* 1809, dl. 1, 433.
- 6 Zie hierover Ton Burgers, *Nederlands grote rivieren. Drie eeuwen strijd tegen overstromingen*. Zutphen 2014, 89-98.
- 7 H. Ewijk, *Geschiedkundig verslag der dijkbreuken en overstromingen langs de rivieren in het koninkrijk Holland. Voorgevallen in louwmaand MDCCIX*. Amsterdam 1809.
- 8 Zie Naamlijst van uitgekomen boeken, kaarten, prentwerken, enz., 1809-1813. *Vijfde deel*. 's-Gravenhage 1814, 37-38. In de *Rotterdamsche Courant* van 13 en 15 juni 1809 werd de verschijning van het werk eveneens genoemd.
- 9 Vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk, *De overstroming*. Amsterdam 1809, ii.

- 10 Deze gedichten zijn uitgegeven en toegelicht in *Mijn tranen stromen nog. Willem Bilderdijk & Katharina Wilhelmina Schweickhard over de dood van hun kinderen*. Ed. Rick Honings & Marinus van Hattum. Amstelveen 2019.
- 11 Willem Bilderdijk, 'Aan mijne egade, by de uitgave van dezen haren afzonderlijken dichtbondel', in: Katharina Wilhelmina Bilderdijk, *Poëzy*. Rotterdam 1820, iii-iv.
- 12 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, v, vi.
- 13 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, v.
- 14 Over de dichterlijke reacties op het optreden van Lodewijk Napoleon tijdens rampen, zie Lotte Jensen, "See our Succumbing Fatherland, Overwhelmed by Disaster, Woe and Strife". Coping with Crisis during the Reign of Louis Bonaparte', in: *Dutch Crossing. Journal of Low Country Studies* 40 (2016) 2, 151-164. Fons Meijer zal in zijn proefschrift over rampverwerking in de negentiende eeuw nader ingaan op de rol van Lodewijk Napoleon als rampenkoning. Over Bilderdijks visie op Lodewijk Napoleon tijdens de buskruitramp zie Rick Honings & Peter van Zonneveld, *De gefnuikte arend. Het leven van Willem Bilderdijk*. Amsterdam 2013, 249-251.
- 15 Honings & Van Zonneveld, *De gefnuikte arend*, 234-239.
- 16 Vergelijk *Mijn tranen stromen nog*, 13-15
- 17 Zie *De duinen gillen mee!* Ed. Willem van den Berg & Hanna Stouten. Amsterdam 1997.
- 18 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, 16-17.
- 19 Zie E. de Jongh, *Zinne- en minnebeelden in de schilderkunst van de zeventiende eeuw*. Amsterdam 1967, 80-86.
- 20 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, 42.
- 21 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, 73.
- 22 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, 62.
- 23 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, 75.
- 24 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, 77.
- 25 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, 22.
- 26 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, 31.
- 27 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, 33.
- 28 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, 35.
- 29 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, 45
- 30 Jensen, "See our Succumbing Fatherland", 159-161; Jensen, *Wij tegen het water*, 29-32.
- 31 Vergelijk Rick Honings, *De dichter als idool. Literaire roem in de negentiende eeuw*. Amsterdam 2016, 50-51.
- 32 Zie over de ontvangst van haar werk Ellen Krol, "De zedige viool, die schittert, maar in 't duister." Vrouwe Bilderdijk's bundel *Poëzy* (1820)', in: *Het Bilderdijk-Museum* 28 (2011), 7-12.
- 33 Anoniem, 'De Overstroming. Door Vrouwe Katharina Wilhelmina Bilderdijk', 436.
- 34 Vrouwe Bilderdijk, *De overstroming*, 18.

'Iets schels en krijtends'

- 1 *Briefwisseling van Mr. W. Bilderdijk met de hoogleraren en Mrs. M. en H.W. Tydeman*. Ed. H.W.T. Tydeman. 2 dln. Sneek 1866-1867, dl. 2, 289-290, 296; Rick Honings, 'Goud voor de Tweede Vondel. Bilderdijks erepenning vanwege de Maatschappij uit 1830', in: *Nieuw Letterkundig Magazijn* 27 (2009) 2, 37-45.
- 2 *Handelingen der Jaarlijksche Vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*. Leiden 1830-1831, 45.